

РОЗВИТОК ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКА У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується підвищенням значущості та впливу інформаційних технологій, інтелектуальної власності, менеджменту, розвитком сфери послуг, якісним підвищенням матеріального та культурного рівня життя людей, ростом їхніх можливостей. Одним із ключових напрямків у цьому процесі є глобалізація, що створює умови для посилення як світових, так і регіональних інтеграційних процесів, активного обміну трудовими ресурсами, товарами, інформацією, культурними здобутками.

Враховуючи геополітичне положення України, значний творчий потенціал українського народу, питання включення її у процеси європейської інтеграції мають стратегічну направленість. У посланні Президента України Верховній Раді “Європейський вибір” відзначається, що чітка та пріоритетна орієнтація України на інтеграцію в Європейський Союз, отримання статусу спершу асоційованого, а потім повноправного членства у ньому повинні розглядатися як основа розвитку нашої держави на найближчі десять років й на більш віддалену перспективу [1, 11].

Світовий досвід переконує, що рівень соціально-економічного розвитку будь-якої країни у XXI столітті визначається духовним розвитком її народу в самому широкому значенні цього поняття. Виробництво стає лише способом раціонального використання культурних, у тому числі наукових і технічних досягнень на користь людям і суспільству. Сьогодні впевнено можна стверджувати, що культурний потенціал народу визначає усі інші напрями прогресу держави.

Саме тому все більша кількість країн рухається до побудови суспільства, яке “безперервно навчатиметься” (Жак Делор, Генеральний секретар ЮНЕСКО). Члени такої спільноти матимуть докорінно новий менталітет, оскільки усвідомлюватимуть необхідність якнайшвидшого подолання всього комплексу загроз існуванню й прогресу людства, будуть освіченими, гуманними і толерантними. Паростки нового менталітету виразно помітні на теренах тієї частини європейських країн, які вже пройшли стадію “екологізації” навчання та виховання (Данія, Норвегія, Нідерланди та ін.). Вони вже вирішують значно важче завдання – формування духовних, світоглядних, суспільно-економічних та інших основ появи нової генерації громадян, у яких наявна така система цінностей, що передбачає самоствердження не шляхом накопичення матеріальних статків, а через постійне культурне збагачення, безперервне розширення свого інтелекту, зростання професійної компетентності й, зрештою, завдяки вмінню та бажанню творити і самовдосконалюватися.

Цим же шляхом, що передбачає формування у людини системи позитивних, загальнолюдських цінностей, ціннісних орієнтацій, має крокувати й українське суспільство. Особливого значення цей процес набуває у старшому підлітковому та перехідному до юнацького віку, що визначається характерною для нього специфікою розвитку особистості, першими її свідомими кроками входження у соціум [2]. У підлітковому віці починає складатися стійке коло інтересів, уподобань, зростає зацікавленість до питань світогляду, релігії, моралі та етики. Накопичення певного морального досвіду, значне розширення спілкування, зіткнення із різноманітним форм поведінки, поглядів, ідеалів сприяє оволодінню понятійним мисленням, переключенню інтересів із часткового і конкретного на абстрактне і загальне. Усе це створює психологічну базу формування у підлітків ціннісних орієнтацій, які здійснюють визначальний вплив на подальшу спрямованість особистості, її активну соціальну позицію.

Проте сьогодні стан у молодіжному середовищі є край нестабільним, навіть кризовим. Зміна соціально-економічного устрою у державі, погіршення загального матеріального стану народу і на цьому фоні різке збагачення окремих груп населення, діаметральне переорієнтування ціннісних пріоритетів суспільства, відсутність єдиних соціально

схвалюваних норм призвела до панування у підлітків невизначеності та суперечності системи цінностей, її асоціальної орієнтації. Це підтверджується нашими дослідженнями серед учнів X і XI класів середніх шкіл Херсона та Миколаєва [3]. Підліткам було запропоновано вибрати серед багатьох варіантів такі, що відповідають найбільшим їхнім цінностям у житті. Перше місце (64 %) зайняла “сім’я”, далі йдуть: “любов” – (59 %), “свобода” – (40 %), “здоров’я” – (36 %), “друзі” – (28 %), “багатство” – (24 %), “кар’єра” – (19 %), “влада над людьми” – (18 %). І на останніх місцях виявилися “улюблена справа” – (15 %) і “добросовісна праця” (9 %). Анкетування виявило, що загальний рівень розвитку підлітків у духовному і культурному плані край низький. Так, близько 55 % респондентів допускає, що для досягнення мети придатні будь-які засоби. Із процесом відпочинку лише 6 % опитуваних пов’язують читання; серйозну художню літературу поза шкільною програмою періодично читає 12 % підлітків, літературі розважального характеру віддають перевагу 54 %; взагалі нічого не читають 34 %. Хоча б зрідка відвідують театр, виставки, музеї, концерти класичної музики лише 15 % опитуваних. Схожі результати отримані й іншими дослідниками [4, 5]. Отже нині в Україні активно формується особистість із раціоналістично-споживацьким ставленням до цінностей і явищ культури. Молода людина з такими ціннісними орієнтаціями неспроможна мирно співіснувати в соціальному середовищі, її діяльність спрямована на задоволення власних потреб, а якщо на перепоні стають норми, вони сприймаються як шкідливі й непотрібні. Результатом такого сприйняття ціннісних систем стає “інституалізація девіації” (коли відхилення стає нормою певної субкультури).

Усе це висуває на перший план необхідність створення педагогічно обґрунтованої системи заходів, що була б спрямована на формування у підлітків ціннісних орієнтацій [6, 7, 8, 9]. Хоча усі автори визначають нагальну потребу теоретичного та практичного вирішення даної проблеми, у більшості праць розгляд процесу формування ціннісних орієнтацій молоді звужується до меж навчально-виховного процесу загальноосвітнього чи вищого закладу освіти. У той же час великий потенціал у формуванні морального світу підлітків та їх ціннісних орієнтацій мають різні форми позашкільної та позаузівської організації дозвілля молоді. Психологічні механізми культурно-інформаційної діяльності та спілкування важливі для спонукання підлітка до самовиховання. Коли останній знаходиться під мимовільним впливом художньої літератури, культурної інформації, він засвоює суспільний духовний і культурний досвід. Беручи участь у дозвіллевій культурно-інформаційній діяльності, підліток має змогу здійснити свої власні функції як суб’єкт психічної діяльності. Культурно-дозвіллева діяльність повинна розглядатися як різновид соціально-культурної комунікації, в якій реалізується ряд функцій (комунікативна, інформаційна, когнітивна, емотивна, конативна, креативна). Вона передбачає перш за все організацію процесу пізнання, що може проходити в індивідуальній, груповій та колективній діяльності. Існуюча мережа позашкільних і позаузівських закладів освіти, любительських об’єднань дає можливість створити належні умови для ефективного здійснення формування ціннісних орієнтацій підлітків на засадах особистісно-діяльнісного підходу. Однак у поодиноких дослідженнях [10, 11, 12], які присвячені підлітковій дозвіллевій діяльності, на нашу думку, не розроблено у повній мірі ефективні організаційно-педагогічні умови процесу, не приділяється належної уваги залученню у достатній мірі засобів художньої літератури [2].

Тим самим метою нашого дослідження, результати якого знайшли своє відображення у матеріалах даної статі, ми визначили розробку та перевірку на практиці педагогічно обґрунтованої системи формування ціннісних орієнтацій підлітків у позанавчальний час засобами художньої літератури. Така система повинна включати як педагогічні, так і економічні й соціологічні чинники, фактори духовної культури, урахувати регіональні й соціокультурні умови розвитку особистості та її індивідуальні схильності, сприяти просуванню особистості на більш високий рівень активності в пізнавальній діяльності та творчому характеру протікання процесу.

Розв’язання проблеми формування ціннісних орієнтацій в умовах організованого дозвілля потребує використання сучасних різноаспектних психолого-педагогічних підходів

до визначення змісту, мети і завдань, методики експериментального педагогічного дослідження. Це вимагає реалізації вимог нових принципів і підходів, що сформульовані протягом останнього часу у процесі стрімкого пошуку нової парадигми виховання. Складність і багатогранність завдань, пов'язаних із формуванням ціннісних орієнтацій підлітків у позанавчальний час засобами художньої літератури, вимагає урахування системи суто дидактичних принципів. Перш за все – це науково обгрунтований підхід до організації виховного процесу, принципи науковості, зв'язку з життям, систематичності й послідовності, свідомості та активності, доступності.

Специфіка розвитку на сучасному етапі ціннісних орієнтацій підлітків, що характеризується домінуючим формальним підходом до виховання соціально-активної особистості у процесі викладання матеріалу гуманітарних і художніх навчальних дисциплін, не дає можливості формувати у підлітків належного ставлення до основних сфер життя: до світу, до інших людей, до самої себе. Активній творчій поведінці особистості, її націленості в майбутнє має сприяти реалізація принципу **комплексного, інтегрованого підходу** до розвитку ціннісних орієнтацій. За енциклопедичним словником, інтеграція – відновлення, доповнення, той бік процесу розвитку, який пов'язаний з об'єднанням у ціле до цього різномірних частин і елементів. Процеси інтеграції бувають як у межах уже існуючих систем (і в такому випадку це призводить до підвищення якості їхньої цілісності та організованості), так і при створенні нових систем із до цього непов'язаних елементів. Окремі складові частини інтегрованого цілого можуть мати різну міру свободи. Інтеграція виникає при наявності раніше розрізнено засвоєних елементів і об'єктивних передумов їхнього об'єднання, що відбувається як наслідок глибокої аналітико-синтетичної діяльності. Нарешті результатом такого об'єднання є відповідна цілісна система.

Проблема інтегрованого навчання та виховання актуальна як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Її розв'язанню значну увагу приділяли видатні педагоги: І.Герберт, Я.Коменський, М.Песталоцці, К.Ушинський. Із сучасних досліджень слід відзначити роботи В.І.Бондаря, І.Д.Зверева, М.О.Данілова, М.М.Скаткіна та інших. Значний внесок у розробку даної проблеми зробили вчені-психологи, зокрема, О.М.Кабанова-Меллер, Н.Ф.Тализіна, Г.І.Вергелес.

Проведені нами спостереження показують, що нерідко учні старших класів утруднюються застосовувати набуті образні уміння та навички в практиці своєї діяльності. Перш за все їм бракує уміння переносити отримані знання в подібні, а тим більше в нові ситуації. Однією з головних причин цього є відсутність цілісного бачення явищ і процесів навколишньої дійсності, ігнорування в навчально-виховному процесі закономірності про те, що інтеграція – це не зміна діяльності, не механічне перенесення знань з одного предмета на інший, а творчий процес створення нових дидактичних еквівалентів, які віддзеркалюють принципові тенденції інтеграції сучасного наукового знання.

Комплексний, інтегративний підхід до формування ціннісних орієнтацій підлітків потребує відповідної організації їхньої дозвілленої діяльності. Якщо говорити про діяльність як про перетворення людиною оточуючої дійсності, то сучасна наука визначає такі її компоненти: потреби і мотиви; мета, умови та засоби їхнього досягнення; дії та операції. Найважливішою особливістю діяльності є те, що вона завжди має явний або уявний предметний характер, її складові мають предметний зміст, а сама діяльність націлена на творче створення певного матеріального або духовного продукту.

Навчально-виховна діяльність, по-перше, містить усі раніше перераховані компоненти; по-друге, її компоненти мають свій специфічний предметний зміст, що відрізняє їх від будь-якої іншої діяльності; по-третє, вона обов'язково повинна містити в собі творчий або перетворюючий початок. Засвоєння нових цінностей відбувається за умови внутрішньої потреби індивіда та відповідної мотивації його діяльності.

Ціннісно-орієнтована діяльність відбувається через низку взаємозв'язаних дій і як різновид пізнавального процесу має відповідні структурні ознаки – мету, час виконання й засоби здійснення. За метою усі види культурно-інформаційних дій розподілялись на:

установчі – спрямовані на осмислення отриманої духовно-значущої інформації та відчуття необхідності пошуку й отримання нової;

пізнавальні – дії інтелектуального напрямку, пов'язані з пошуком, знаходженням і сприйняттям нової інформації;

соціально-орієнтовані – спрямовані головним чином на роботу з засобами масової інформації (пресою, телебаченням, мережею Internet);

пізнавально-ігрові – дії, що передбачали поєднання відпочинку з роботою над засвоєнням нової інформації;

пізнавально-ділові – дії, що відбивали процес входження підлітка у ціннісно-мотиваційну та операційно-інструментальну складові добре розвиненої й організованої діяльності дорослих. Такий процес здійснювався завдяки моделюванню культурно-інформаційної діяльності дорослих, організації конференцій, “круглих столів”, прес-конференцій, зустрічей з відомими митцями, фахівцями, виконавцями;

розважально-ігрові – використання елементів інтелектуальних дій: ігри-зустрічі, ігри-вечори, ігри-змагання, ігри-пошуки, творчі ігри.

Таким чином, організація навчальної діяльності, що орієнтована на формування ціннісних орієнтацій підлітків, повинна спиратися на:

1) потреби самих учнів в оволодінні духовним скарбом суспільства;

2) висунення перед ними таких навчальних завдань, вирішення яких потребує експериментування із засвоюваним матеріалом;

3) використання педагогічно доцільних спеціальних дій та операцій, спрямованих на перетворення підлітком умов завдання, що не вирішується відомим йому способом (пошуковий підхід), та моделювання певного відношення у навчальному завданні.

Базовий зміст принципу **зв'язку з життям**, із практичною діяльністю полягає в тому, що процес і результат виховання зумовлені потребами суспільства у формуванні гармонійно розвинутої, творчої особистості. Тому, плануючи хід дозвіллевої діяльності, організатор повинен враховувати не тільки завдання, а й кінцеву мету виховання в цілому, раціонально поєднувати освітні, виховні та розвиваючі завдання, спиратися на реальні можливості підлітків і особливості їхньої подальшої практичної діяльності.

Принцип **науковості** знаходить своє конкретне втілення в рівні здійснення культурно-інформаційної діяльності, у формах і методах виховання. Практичне здійснення цього принципу передбачає вивчення певних методів формування ціннісних орієнтацій, відповідної термінології, загальних понять, їхнього розвитку та становлення.

До принципів, що визначають зміст позанавчальної культурно-інформаційної діяльності та відображують логіку організації виховного процесу, відносяться систематичність та **послідовність**. Систематичність передбачає педагогічно доцільну періодичність занять, яка в свою чергу дозволяє реалізовувати послідовність формування ціннісних орієнтацій, логіку його побудови, подання матеріалу (в порядку ускладнення). Дотримання цього принципу проявляється у доборі художнього матеріалу у певній послідовності, яка відповідає віковим та індивідуальним особливостям окремих підлітків. Принцип послідовності передбачає зв'язок нового з тим, що вже було раніше надано; надання матеріалу частинами; визначення в ньому головних моментів; чіткий показ загальної ідеї; залучення підлітків до аналізу й узагальнення фактів, що вивчаються.

Реалізація принципу систематичності та послідовності щодо розробки навчально-організаційної документації та матеріалів стосовно формування ціннісних орієнтацій потребує виконання обґрунтованих у ході дослідження дидактичних правил:

– вивчення нового матеріалу повинно базуватися на сформованих вже на попередніх етапах ціннісних орієнтацій;

– виховний матеріал доцільно поділяти на частини, логічно зв'язані між собою окремі дози;

– після оволодіння кожною окремою частиною формулюються загальні наслідки та закріплюються отримані ціннісні орієнтації шляхом виконання підлітками самостійних робіт за індивідуальними завданнями;

– широке застосування обґрунтованої системи занять, що забезпечує повторення, узагальнення культурно-інформаційного матеріалу.

Реалізація принципу свідомості та активності націлює організаторів і підлітків на свідоме формування в останніх ціннісних орієнтацій, уміння проаналізувати його сутність та передбачає організацію активного та цілеспрямованого процесу виховання. Заняття плануються таким чином, щоб підлітки активно сприймали матеріал, який подається, аналізували його та узагальнювали, для цього пропонується рішення відповідних до теми різнопланових завдань.

Педагогічно обґрунтовані плани занять і методики подання матеріалу повинні розроблятися обов'язково з урахуванням принципу **доступності**. Навчання буде мати успіх лише коли воно зрозуміле. Це висуває перед організаторами дозвілєвої діяльності вимогу врахування рівня підготовки підлітків, їхніх індивідуальних особливостей, дотримання відомих дидактичних правил (від легкого до складного, від відомого до невідомого, від простого до ускладненого, єдність і оптимальне сполучення колективних та індивідуальних форм навчання) і використання пріоритетних форм організації виховної діяльності.

На підставі розглянутих вище вихідних положень було розроблено авторську програму формування ціннісних орієнтацій підлітків, що здійснювалася через систему педагогічних умов: забезпечення соціально-ціннісної спрямованості виховного процесу; включення підлітків у ціннісно-значущу для них діяльність; наявність високого рівня компетентності організатора (вчителя) навчально-пізнавальної діяльності [3].

Таким чином, у результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

– інтегративні процеси, пов'язані з європейським вибором України, вимагають формування всебічно розвинутої особистості, у зв'язку з чим має обов'язково враховуватися система її ціннісних орієнтацій, що є одним із центральних особистісних утворень, визначає мотивацію поведінки та змістовне відношення до соціальної дійсності;

– проблемі цінностей і ціннісних орієнтацій підлітків присвячено цілу низку філософських, соціологічних, психологічних і педагогічних досліджень як вітчизняних, так і закордонних вчених, проте на сьогоднішній день відсутня науково обґрунтована система організаційно-педагогічних умов активізації соціально-ціннісної направленості розвитку особистості підлітка у поза навчальний час засобами художньої літератури;

– визначені дидактичні принципи розробки системи заходів із ефективного формування ціннісних орієнтацій підлітків, що у першу чергу включають: комплексний, інтегрований підхід до організації виховного процесу, принципи науковості, зв'язку з життям, систематичності й послідовності, свідомості та активності, доступності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Європейський вибір. Послання Президента України Верховній Раді. – К., 2002. – 71 с.
2. Біруля В.В. Формування ціннісних орієнтацій у підлітків засобами художньої літератури у позанавчальний час // Педагогічні науки: Зб. наук. пр. Вип. 34. – Херсон: Айлант, 2003. – С.122–125.
3. Голубкова Н.Я. Социальное поведение учащейся молодежи // Социс. – 2000. – № 5.
4. Попов В.А., Кондратьева О.Ю. Изменение мотивационно-ценностных ориентаций учащейся молодежи // Социс. – 1999.– №6.
5. Набока О.Г. Формування ціннісних орієнтацій у старшокласників спеціалізованих класів економічного профілю: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Луганський держ. педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2002.
6. Рудіна О.М. Формування ціннісних орієнтацій старшокласників в умовах навчально-виховного процесу гімназії: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2002.

7. Ціхоцька О.А. Формування гуманістичних ціннісних орієнтацій старшокласників у процесі вивчення іноземної мови: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2003.
8. Волкова В.А. Формування професійно ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя музики: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2001.
9. Сінкевич Н.К. Формування морально-ціннісних орієнтацій у дівчат-підлітків в умовах взаємодії школи та позашкільних закладів: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06 / Київський національний ун-т культури і мистецтв. – К., 2000.
10. Шандрук С.І. Виховання ціннісних орієнтацій старшокласників засобами масової інформації: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Луганський держ. педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2001.
11. Шахрай В.М. Формування ціннісних орієнтацій підлітків у діяльності дитячого театру: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2003.

УДК 37. 034

Л.В. Бутенко

ФУНКЦІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ У ФОРМУВАННІ ДУХОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Питання застосування навчально-виховного потенціалу процесу інтерпретації художнього твору з метою формування духовності читачів, зокрема учнів старшого шкільного віку, на сьогодні є досить актуальним і потребує особливої уваги.

Цей вид діяльності, пов'язаний з теоретико-практичним освоєнням художнього твору, за даними аналізу наукової літератури та шкільної практики, набуває все більш актуального характеру і вимагає відповідно більшої розробленості. Зокрема, потребують розкриття такі питання, як визначення сутності та складових інтерпретації літературно-художніх творів, впливу інтерпретації на духовний розвиток учнів, кінцева мета та очікуваний результат інтерпретації художнього тексту, методи удосконалення процесу художньої інтерпретації та ін.

На даний момент у науці існує певним чином узгоджене розуміння інтерпретації як процесу. Так, у тлумачному словнику української мови дане поняття визначається таким чином: "Інтерпретація – розкриття змісту чого-небудь; пояснення, витлумачення" [1; 195].

Як зазначає В.Дем'янков, інтерпретація може розглядатися як конструювання, реконструкція та встановлення пропущених деталей образу. За визначенням вченого, вона також може позначати одночасно певну дію та результат [2].

У сучасному літературознавстві під інтерпретацією розуміється витлумачення літературного твору, осягнення його змісту, ідеї.

Категорія інтерпретації належить до понятійного апарату не лише герменевтики, літературознавства, а й ряду багатьох інших галузей, зокрема соціології, етнолінгвістики, військової справи, педагогіки.

При визначенні поняття інтерпретації враховується його соціальна природа. Interpretation (англ.) – тлумачення, пояснення, інтерпретація; розкриття задуму (змісту) (музичного твору тощо); переклад (усний); значення; військ. – дешифрування, розшифровка, тлумачення [3; 605]. Як видно з даного визначення, розуміння сутності інтерпретації залежить від сфери та мети здійснення даної операції. Якщо це стосується військової справи, точних дисциплін синонімічним інтерпретації стає термін декодування, розшифровка, що передбачає мінімум відхилень, домислів, припущень, використання чіткої інструкції, схеми до дії. Якщо робота здійснюється з твором мистецтва, тобто тим явищем, що характеризується образністю, свободою мислення, необхідним є встановлення основного